

***Estudos de Lingüística Galega* número especial
(2018) [monográfico: *Gramáticas en tránsito.
Variación e mudanza no complexo lingüístico
galego-portugués*]. Edición de Francisco Cidrás,
Francisco Dubert e Xosé Luís Regueira. 268 páxs**

Raquel Vila Amado
Instituto da Lingua Galega

Este é un volume especial monográfico¹, o primeiro da revista *Estudos de Lingüística Galega*. Contén 14 artigos mais un limiar construídos ó redor do tema da variación e mudanza lingüísticas. Os artigos constitúen unha escolma das comunicacións presentadas no *III Congreso Internacional de Lingüística Histórica* (Santiago de Compostela, xullo de 2015) e todos parten do principio de que as linguas vivas están en continua evolución e cambio. Como aspecto salientable do volume podemos mencionar a presentación conxunta de traballos referidos ós ámbitos galego, portugués europeo e portugués brasileiro, considerados linguas distintas pero relacionadas a través dunha orixe común. Nas páxinas finais do monográfico inclúese un índice de artigos e outro de autores e autoras. Este último ofrece unha breve identificación dos autores e autoras dos textos recollidos. Tamén figura o Comité de avaliación científica, que recolle os nomes das persoas encargadas da avaliación das contribucións que integran o monográfico.

No limiar, “Gramáticas en tránsito no espazo galego-luso-brasileiro”, Francisco Cidrás, Francisco Dubert e Xosé Luís Regueira presentan a organización dos estudos, os motivos do seu agrupamento e os aspectos comúns a todos os traballos (mudanza lingüística, perspectiva variacionista, metodoloxías empregadas polos autores, revisión dos textos...), ó mesmo tempo que expoñen brevemente o tema, o enfoque e o contido de cada un dos artigos. No agrupamento seguen unha aproximación temática, partindo daqueles estudos que teñen unha maior relación coa teoría e

1 <https://revistas.usc.gal/index.php/elg/issue/view/303>

a sociolingüística histórica (Scherre/Yacovenço/Naro e Lopes/Marcotulio/Oliveira) ata rematar cos que se refiren á variación diatópica (Álvarez Pérez, Brissos, Mota/Lopes, Maia e Louredo). Entre os dous grupos anteriores sitúanse os estudos que aluden á mudanza gramatical (Fiéis/Lobo, Santos Raña e Andrade) e os que aluden a construcións cunha forte tensión variacional (Pinto, Sousa, Marcotulio/Santos e Domínguez Oroña). Cada un dos traballos está acompañado dun resumo e das correspondentes palabras clave, en inglés e na lingua na que está redactado (galego ou portugués na modalidade de Portugal ou do Brasil).

No artigo que abre o monográfico, “*Nós e a gente* no portugués brasileiro: conscordâncias e discordâncias”, do que son autores Maria Marta Pereira Scherre, Lilian Coutinho Yacovenço e Anthony Julius Naro, analízase o encaixe lingüístico da variación e a mudanza dos pronomes *nos* e *a gente* no portugués brasileiro. Esta análise permite entender as dinámicas sociolingüísticas que entran en xogo neste proceso. Compáranse dúas rexións (Baixada Cuiabana, no Matto Grosso, e Vitoria, capital do Espírito Santo) que presentan comportamentos lixeiramente distintos (privilexian formas diferentes). Con respecto á estrutura do artigo, primeiro preséntanse os presupostos de partida, logo a análise dos casos fragmentase por termos e rexións e na última epígrafe recapitúlanse as conclusións dos diferentes apartados e establécense os resultados con respecto ós presupostos de partida.

No seguinte traballo, “A atuação dos papeis sociais na mudanza no sistema de tratamento no portugués brasileiro: análise de cartas persoais (1870-1979)”, Célia Regina dos Santos Lopes, Leonardo Lennertz Marcotulio e Thiago Laurentino de Oliveira estudan a mudanza lingüística referida ó uso dos termos *tu* e *você* no portugués brasileiro. Como material de investigación empregan cartas persoais redactadas no Estado de Rio de Janeiro entre os anos 1870 e 1979. Os autores presentan polo miúdo os presupostos metodolóxicos empregados e explicitan tanto as hipóteses de partida como os problemas atopados durante a investigación. Tocan aspectos relacionados coa posición social dos falantes, as relacións de poder ou os graos de parentesco. Nas consideracións

finais presentan un resumo deste proceso evolutivo, coas diferentes fases e os aspectos característicos de cada unha delas.

Alexandra Fiéis e Maria Lobo son as autoras do artigo titulado “Word order in Portuguese gerund clauses: comparing Old Portuguese and Dialectal Portuguese”, no que comparan a posición suxeito-verbo e verbo-suxeito entre o portugués antigo e o portugués dialectal, para o que contrastan termos de textos medievais do CIMP con outros recollidos do CORDIAL-SIN, un corpus con transcricións de fala de informantes de áreas rurais de Portugal. Despois de estableceren os comportamentos habituais de cada unha das variedades lingüísticas, tratan de formular hipóteses para explicar as causas destes fenómenos.

O estudo “Variación na colocación dos pronomes átonos nalgúns complexos verbais do galego” analiza o posicionamento dos clíticos en oracións con máis dunha forma verbal. Neste traballo Irene Santos Raña compara textos procedentes do *Tesouro Informatizado da Lingua Galega* (TILG) de tres períodos distintos (1875-1900, 1900-1925 e 1975-2000). Como punto de partida, defínense os complexos verbais e preséntase a situación dos estudos previos e a metodoloxía. A análise dos datos sepárase atendendo a diferentes verbos auxiliares, considerando o tipo de complexo, a posición do clítico e a variable extralingüística tempo. Nas conclusións, a autora fala de variación entre diferentes construcións verbais, pero non atopa datos suficientes para demostrar a existencia dun cambio lingüístico na colocación dos clíticos nestas construcións e períodos analizados.

Aroldo de Andrade analiza no seu traballo “A special type of left dislocation in Galician and Portuguese: the D-construction” a chamada construción-D (sintagma determinante + pronome demostrativo + oración principal), que se identifica como un caso de dislocación á esquerda dun tópico colgado. No artigo estúdanse os compoñentes desta construción e os seus aspectos prosódicos e pragmáticos e preséntase unha explicación unificada para o galego e o portugués europeo. Nas conclusións do artigo deféndese que esta construción-D debe ser considerada unha construción sintáctica marcada e preséntanse posibles temas de investigación para o futuro.

Clara Pinto é a autora de “Negative indefinites in the history of Portuguese: the case of *nemigalha*”, onde estuda os indefinidos

negativos do portugués antigo. Centra a súa investigación no indefinido *nemigalha*, que desaparece do portugués arredor do século XVI. En primeiro lugar, establece o uso da negación no portugués antigo (partículas negativas, minimizadores, termos fracos...) e a evolución que estes termos deberían seguir para quedaren consolidados na gramática da lingua. Despois de establecer os termos xerais, Pinto céntrase no indefinido *nemigalha*, a súa competencia co termo *nada*, a súa especialización funcional e a súa desaparición.

O traballo “Sobre as orixens da distinción entre negação de proposição e negação de evento no português brasileiro», de Lílian Teixeira de Sousa, trata as diferenzas entre os tres tipos de negación existentes no portugués brasileiro (negación de evento, negación de proposición e negación metalingüística) co fin de estudar as orixes da negación de proposición. A autora presenta unha hipótese sobre a orixe deste modelo de negación que se apoia sobre a análise de diferentes *corpora* de textos nos que se pode detectar o seu uso e comparalo cos outros modelos de negación.

No artigo “Sobre construccões analíticas com leitura possessiva no galego-português medieval”, Leonardo Lennertz Marcotulio e Cláudio Leonardo João Pedro Castilho R. B. dos Santos falan da desaparición das construcións analíticas de tipo posesivo no paso do galego-portugués medieval cara ó galego e ó portugués modernos. Os autores relacionan a súa desaparición coa identificación errónea destas construcións con sintagmas xenitivos formados por un posesivo e unha preposición. Neste traballo dedícase bastante espazo á descrición da situación no período medieval antes de entrar na análise do seu comportamento evolutivo e nas causas da súa desaparición.

María Beatriz Domínguez Oroña estuda en “Construcciones causativas e anticausativas en galego: o caso de *aprender*” a evolución do verbo *aprender*, que no galego moderno e contemporáneo adquire valores causativos e anticausativos, empregándose tanto co sentido de *aprender* como de *ensinar*. Analízanse ambos os usos, diferentes tipos de construcións asociadas ó verbo e a súa evolución semántica e sintáctica. Tamén se dedica un apartado específico á distribución dialectal deste verbo e as súas variantes innovadoras.

Na achega “*Eu às vezes digo com as letras e outras vezes digo sem as letras, porque eu sei escrever*”. Evolución de trazos dialectais

portugueses no século XX”, Xosé Afonso Álvarez Pérez estuda as variedades dialectais do portugués no século XX a través dos cinco fenómenos dialectais definidos por Lindley Cintra. O autor analiza para isto dous grandes atlas lingüísticos, o *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI) e o *Atlas Lingüístico-Etnográfico de Portugal e da Galiza* (ALEPG), que conteñen datos referidos a diferentes períodos que cobren a segunda metade do século XX. As conclusións ás que chega o autor presentan a necesidade dunha actualización das clasificacións dialectais empregadas, que non sempre se corresponden coas realidades actuais.

O artigo titulado “Proposta de reformulação da caracterización dialectal do noroeste portugués”, de Fernando Brissos, céntrase nunha área e variedade dialectal moi concretas (Baixo Minho e Douro Litoral). O autor propón unha actualización das características que se apoñen a este tipo dialectal definido por Cintra. Partindo dunha análise do modelo de Cintra, afronta o estudo dos trazos máis característicos desta área (ditongación das vogais tónicas), tanto no interior do territorio coma nos espazos circundantes. A partir da comparación das diferentes zonas, esboza unha nova proposta de caracterización desta variedade dialectal e reformula algunhas cuestións básicas de historia, fonética e fonoloxía do portugués.

En “Os subfalares do Norte do Brasil e o traçado das vogais medias pretónicas”, asinado por Jacyra Andrade Mota e Paulo Henrique de Souza Lopes, realízase unha proposta de división dialectal da rexión do norte do Brasil en dúas áreas novas: o falar baiano e o falar nordestino, segundo a proposta de Nascentes. Dáse especial importancia á explicación da metodoloxía seguida tanto para a recompilación como para o tratamento dos datos. Preséntanos unha distribución das variables atopadas e as súas características. No que respecta á análise dos datos, téñense en conta tanto variables sociais (idade, sexo, escolarización...) como lingüísticas e ofrécese non só unha visión da situación actual, senón tamén unha posible tendencia futura.

Edson Galvão Maia, en “Enfraquecimento do /S/ em coda silábica em dados do sul do Amazonas (Brasil)”, estuda en territorios do sur do Brasil un fenómeno que se atopa en todo o portugués brasileiro: o /S/ en coda silábica, que presenta gran cantidade

de resultados nas falas do Brasil (desde as variantes alveolar ou alveopalatal ata o enfraquecemento ou mesmo apagamento da coda). Partindo dos estudos fonolóxicos sobre a sonoridade e analizando os datos obtidos a través de enquisas e cuestionarios, chega á conclusión de que o enfraquecemento do /S/ neste contexto é unha variable rexional que non está relacionada con factores sociais (nivel cultural, educación...).

No último traballo do volume, “Cambio lingüístico e morfoloxía: aproximación ao galego da comarca do Ribeiro”, Eduardo Louredo Rodríguez pretende amosar que o factor territorial e a idade son determinantes na aparición de determinadas variables lingüísticas. Neste caso as variables estudadas son morfolóxicas e analiza a variación da vogal radical en determinados verbos (*subir, durmir...*) ou a alternancia de determinadas formas verbais (*faer/faguer...*). O autor adopta o enfoque metodolóxico do estudo en base ó “cambio lingüístico en tempo aparente” e recolle datos en tres franxas de idade para tratar de descubrir as tendencias evolutivas existentes que afecten as variables analizadas, como a tendencia á homoxeneización entre os falantes máis novos. Considera que serán necesarios estudos de seguimento destas tendencias nos vindeiros 15 ou 20 anos.

Estamos ante un volume que ofrece un interesante debate e intercambio de información en temas relacionados co cambio lingüístico no galego e no portugués. Os traballos nel recollidos permítennos observar como certas tendencias coinciden ou diverxen segundo o espazo xeográfico. Outro valor do volume é o de presentarnos enfoques diferentes, tanto lingüísticos como sociais, sobre un mesmo fenómeno. O que demostran con total claridade todos os traballos é que tanto o galego coma o portugués son linguas vivas e que, como tales, están en continuo cambio e mudanza, polo que non é suficiente con estudar o pasado que nos trae ata aquí, senón que tamén é preciso analizar o presente, no que se están a fraguar innovacións que, nalgúns casos, se consolidarán en cambios que configurarán a lingua do futuro.